

rabeli források alapján áttekinti a reformkori rendi országgyűlések sajtópolitikai tanácskozásait és előterjesztéseit, kiemelve azok fontosabb gondolatait, meghatározó mozzanatait." (7.)

Bényei helyesen vázolja fel a sajtószabadságért folytatott küzdelem alapproblémáját: e törekvéseket egyszerre táplálták rendi sérelmi és felvilágosult polgárjogi megfontolások. „A kettőség – a cenzúra törvénytelen voltának hangoztatása és a gondolat szabadság jegyében a sajtó szabad működésének követelése – mindvégig megfigyelhető a reformkorban. Világnézeti, politikai meggyőződéstől függött, hogy kinél és mikor melyik került előtérbe.” (22.)

A szellősen szedett százhatvan oldalnyi terjedelemben az áttekintésnél, a főbb irányok és problémák felvázolásánál egyéb nem férhetett bele. Bényei nem vállalkozott a kérdéskör részletes, elemző tanulmányozására, könyve csupán a diétai tárgyalások bő idézetanyagával kísért ismertetését nyújtja. Már csak azért sem vállalkozhatott erre, mert a *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról* a címben vállalt tárgyon túl egy másikba is belevág: a 18–19. századi cenzúra történetébe. E téma feldolgozása mintegy párhuzamosan halad az előzővel. A cenzúraszervezet felépítését ismertető második fejezet szintén jegyzet-szerű, amely az ötödik, *Az udvar ellenintézkedései* címet viselő, önálló kutatásokon alapuló fejezetet előlegzi meg.

E rész szükségszerűen marad az előbbieknél is kidolgozatlanabb. A bécsi udvarban folyó előkészítő munkát, a terveket és rendeleteket, ezek fogantatását stb. Bényei csupán érintőlegesen tárgyalja, szinte kizárólag feldolgozásokra, nem pedig korabeli forrásokra hivatkozva. A két téma csak az 1848. évi sajtótörvény fejezetében kapcsolódik össze. A többi érintkezési pont hiánya figyelmeztet bennünket arra, hogy a 19. század első felének politikatörténeti kutatásaiban a minőségi változást az fogja meghozni, ha sikerül rekonstruálni (és dokumentálni) a látszólag egymás komplementereiként működő megyei-diétai, illetve udvari kormányzati és (kvázi-)legiszlatív mechanizmusok sokrétű háttér-összefonódásait. Szekfü *Iratai a magyar államnyelvi kérdésnek történetéhez* ékesen mutatják, immár hetven éve, az ebben rejlő lehetőségeket.

A kötet utolsó negyede (!) a tudományos apparátust tartalmazza. Ha nem törekedne a tipográfia minden korábbi megoldást felülmúló nyíltsággal az ívterjedelemben növelésére, akkor is észrevennénk, hogy a széleskörű anyaggyűjtés és a lelkiismeretes, pontos hivatkozások nagyobb igényű műre tett alapos előkészületekről tanúskodnak. E lapokat forgatva aligha kétséges, hogy a korszak iránt érdeklődő olvasó hálás szívvel gondol Bényei Miklósrá, egyszersmind bízva abban, hogy a kérdéseket, melyeket könyvében felvetett, ugyancsak a szerző fogja majdan megválaszolni.

Gángó Gábor

EÖTVÖS JÓZSEF: AZ 1848^{IKI} FORRADALOM TÖRTÉNETE – MÜNCHENI VÁZLAT

Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Gángó Gábor. Budapest, Argumentum, 1993. 208 l. (Eötvös József történeti és állambölcseleti művei)

Két magyar nyelvű, 1848–1849 fordulóján keletkezett Eötvös-kéziratot ad közre a kötet. Egyik sem kész, szerkesztett tanulmány, hanem vázlat, első fo-

galmazvány. A sajtó alá rendező által adott *Az 1848^{IKI} forradalom története* című kézirat a magyar 1848 (szeptemberig ívelő) folyamatát és tanulságait

elemzi, és eddig lényegében ismeretlen (feldolgozatlan) maradt. A *Müncheni vázlat* kevésbé kidolgozott anyagát Sőtér István már elemezte Eötvös-monográfiájában, a címadás is tőle származik, s angolul már megjelent.

A sajtó alá rendező Gángó Gábor minuciózus precizitással végezte a kiadási munkálatokat. A ceruzával írott szöveg ékezethiányait jelzi; tollhibák, tintamártásból eredő szöveggözök regisztráltak. Kritikai jegyzetekkel, a törlések, fogalmazási változatok jelzésével kíséri a szövegeket. Számban és terjedelemben mértéktartó jegyzetei a csakugyan szűkségeseket magyarázják. A nagy- vagy kisbetű olvasatának bizonytalanságait is jelző kiadás 19. századi értekező próza esetén talán túlságosan is pontos, hiszen nem versek vagy törvénytervezetek, nemzetközi szerződések kiadására került sor. A kiadás mindenestre mintaszerű. *Bevezetőjében* Gángó Gábor nem törekszik arra, hogy a kéziratokat az Eötvös-életmű egészében elhelyezze, csupán azok keletkezéstörténetét próbálja kronológiailag rekonstruálni.

Milyen szövegekről van szó? Nehéz a válasz. Lehetnek Eötvös saját maga számára írott feljegyzései; önmagának szánt tisztázó kísérletek, amelyeket nem szánt nyilvánosság elé. (Ékkori belső válságát a kéziratok visszatükrözik.) Valószínűbb azonban, hogy (akár egyszersmind) újságcikkek, netán egy magyar nyelvű röpirat első fogalmazványával van dolgunk, melynek tervével később felhagyott. (Ezt valószínűsíti, hogy a szövegek *tagoltak és magyar nyelvűek*. A publikációs tevékenységre Eötvös anyagi okokból is rászorult.) A szövegeket Eötvös, bár dolgozott még rajtuk, végül nem adta ki. Talán azért, mert a helyzet 1849 során gyökeresen megváltozott, talán azért, mert nem talált rá az okok és okozatok szövevényében azokra a meghatározókra, amelyek köré szervezve gondolatme-

nete meggyőző, világosabb lehetett volna – noha fejtegetései a magyar és európai 1848-ról *korában egyedülálló mélységű gondolatokat tartalmaznak*.

Mindezért rendkívül nehéz a szövegek keletkezési idejének pontos megállapítása. Gángó Gábor az első kézirat keletkezését 1848 végére (kb. decemberre) datálja, a másik szerinte ezt követően, de nem sokkal később (kb. 1849 elején) keletkezett, s ezt valószínűsíti, hogy Eötvös erre az utóbbi kéziraatra azt jegyezte fel, hogy 1848 végén írta.

A sorrendet tekintve Gángó kétségtelen bizonyítékokkal szolgál: az első kézirat javított fogalmazásai bukkannak fel a másodikban. Sajtó vizsgálódásunk szerint – amely kizárólag e kiadásra támaszkodik – a szövegek *hosszabb, több hónapos időszakban születtek*. Gángó is talál erre utaló jeleket, amelyek közül azonban azt az érvet, miszerint Eötvös „a *Müncheni vázlatban* már tudja, hogy »a [francia] forradalom kitűzött célját nem érte el« (15.), nem tudjuk elfogadni. A kérdéses szövegrész ugyanis nem az 1848-as, hanem egyértelműen az 1789-es forradalomról szól, hiszen „fél évszázad óta tett üdvös lépéseket” említi (165.). Más szöveghelyek viszont mindkét kézirat esetében a későbbi (későbbi időkben folytatódó) fogalmazás mellett szólnak.

Az 1848^{iki} kézirat a nemzetiségi kérdés tárgyalásakor arról beszél, hogy „a Szerb követelések jogszerűségének felvilágosítását a monarchia ezentúli kormányaira bízhatjuk kiknek a Vojvodina definitív alakításánál erre alkalma leend” (68.). Márpedig a Vajdaságot tartományként, amelynek kialakítása a központi kormányra vár, az 1849. március 4-én kiadott olműtzi oktrojált alkotmány hozta létre. Néhány bekezdéssel később Eötvös megint „az újabb Ausztriai alkotmány kihirdetése óta” folytatott nyíltabb délszláv követeléseket említi egy zárójeles szöveggözi ki-

térőben, s ez megint csak az 1849. március 4-én kiadott alkotmányra vonatkozatható (69.). Ugyanez a kézirat utolsó mondataiban említi név szerint Kossuthot, s itt elhatárolja magát attól a nézettől, hogy „mi az utolsó időben történt kizárólag Kossuth Lajosnak tulajdonítani” (értsd: tulajdoníthatni) (81.). Márpedig a Kossuthot (diktátor-ként) illetve karizmatikus népamító-ként) a középpontba állító, a tavaszi hadjárat kudarcaiért, vagyis a magyarok sikereiért kizárólag őt okoló-kárhoztató publicisztika csak 1849 áprilisától vett nagy lendületet. (Eötvös utólag, ceruzával toldja be azt is, hogy Kossuth talán már 1848 tavaszától tudatosan az erőszakos konfliktust akarta – ez a vád is csak 1849 tavaszától fogalmazódik meg a német publicisztikában (80.) Végül: a szöveg tagolásában annak derekán a római számok elhagyása és az egy-két szavas alfejezetek bevezetése formai szempontból utal arra, hogy az utolsó rész később, nem egy megírási lendülettel készült.

A *Müncheneri vázlat* szövege pedig tartalmi szempontból is törést mutat. A *Vázlat* első része megismétli Az 1848^{iki} kézirat főbb gondolatait. A kifejtés a kézirat közepén (163.) elakad, helyette csak – az amúgy is időrendben haladó gondolatmenetet még folytató – vázlatpontokat kapunk. Eötvös még belekezd a *république rouge*, a *vörös köztársaság* veszélyeinek taglalásába, majd ez is abbamarad, és más irányú, a ceruzát tollal felváltó fejtegetés következik. Gángó idevágó jegyzete (190.) éppen arról nem világosít fel, hogy mit jelent a „vörös köztársaság”, a vörös zászló kitűzésének követelése. Nos, a (francia) trikolor köztársaságától eltérően a „vörös” köztársaság a „szociális” (mai fogalmakkal: szocialista) köztársaság követelését jelenti, vagyis azt, hogy erőszakkal avatkozzanak be a társadalmi és/vagy tulajdonviszonyokba. Eötvös még az időrendnek megfelelően

említi ezt a kérdést, szerintünk ugyanis az október 6-i bécsi forradalom jellegét értékeli ekként (nem is tévesen, mert ez a nagyvárosi proletár–kispolgár forradalom valóban mintegy megelőlegezi az 1871-es párizsi Kommünt). Ennek kapcsán jelenti ki itt Eötvös, hogy „midőn ez ellen lépünk kezét fogunk mindenkivel, de a győzelem után nem felejtkezünk meg feladásunkról” (163.). Vagyis együtt halad a rendteremtésben a Bécsset meghódító Windisch-Grätzcel, de utána az alkotmány híveivel tart majd. Az ezt követően *tintával* folytatódó fejtegetések eltérnek az időrendtől, Eötvös a *jövővel*, a Habsburg birodalom alkotmányos újjászervezésével kezd foglalkozni, s ezt a rövid fejtegetést kétszer is mintegy lezárni törekszik egy-egy *Resultatumok* (= eredmények, végkövetkeztetések) című szövegrésszel (166., 169.). Majd újra megindulnak a – most már mind elvibb, általánosabb – fejtegetések (amelyek kétségkívül az *Uralkodó eszmék* közvetlen előzményei). Ezek között találunk egy fontos mondatot az összm monarchia közös ügyei felsorolása után: „De ne gondolja senki, hogy ha a Carta ezen tárgyakra nézve célszerűen rendelkezett, s azokat a Centrális országgyűlésre s kormányra bízta a status egysége már létesítettett. Bár mit mondjon a Carta...” (170–171.). Gángó magyarázó jegyzete szerint a „Carta” az 1848 márciusi–áprilisi, valóban „cseh charta”-ként számon tartott uralkodói kéziratokra utalhat (noha tartalmi összefüggés a föderális cseheknek adott kézirat és a centralizációt fejtegető Eötvös között nem állapítható meg) (191.). – Charta a korabeli nyelvhasználatban írott, egységes szerkezetű *alkotmányt* jelent, konkrétan itt Eötvös nem utalhat másra, mint egy létezőre („a Carta”), éspedig az 1849. március 4-én kiadott *olmützi alkotmányra*. A szóhasználat mellett a tartalmi összefüggés is nyilvánvaló: az olmützi alkotmány éppen az Eötvös által felsorolta-

kat nyilvánítja a központi hatalom körébe tartozónak. A következő szövegrészek pedig akként értelmezendők, hogy Eötvös az olmtüzi alkotmánnyal elégedetlenül – mert az új, központi parlament csak veszekedésekbe torkollik majd (173.) – egy új alkotmány, illetve ennek eszmei megalapozásába kezd. Felírja a címet: *Uralkodó eszmék*, elkezd fejtegetni a szabadság, egyenlőség, nemzetiség kapcsolatrendszerét a Habsburg birodalomban (részint elméleti, részint politikai síkon), s az egész kézirat legvégén odairja: „a 15 [.] § kitörlött helye” (179.), vagyis saját szövegének éppen a „Cartával” foglalkozó, előbb általunk is idézett 15. alfejezetéből az olmtüzi alkotmány kritikájával foglalkozó részt illesztené ide. A nyilván csak 1849 márciusában–áprilisában lezárult *Vázlat* befejező része tehát egy általános kiindulású, az olmtüzi alkotmány kritikájába torkolló röpirat fogalmazványaként értelmezhető. – Hamarosan kiderült, hogy az olmtüzi alkotmányt megfogalmazói sem veszik komolyan. Maradt az elméleti munka lehetősége.

A szövegek jellegének és keletkezésének felvázolása után tulajdonképpeni feladatunk, hogy bemutassuk, *recenzáljuk* Eötvös írásait. A két kézirat 1848-ra vonatkozó részei tartalmilag annyira egybevágnak, hogy együtt tárgyalhatjuk azokat. A *Müncheni vázlat* befejező részei pedig az *Uralkodó eszmék* közvetlen előzményei, s így tartalmi ismertetésükre nincs szükség.

A legmeglepőbb – bár Sötér ezt már nyomtatékkal hangoztatta –, hogy Eötvös saját korábbi szerepvállalásához és írásaihoz képest is teljesen átértelmezi a reformkor mozgalmait. Meglepő, radikális érveléssel indít: Magyarországot a Habsburg birodalom többi részével mindig és mindenkor csak a *perszonális unió* kötötte egybe, ezen az 1723. évi *Pragmatica Sanctio* sem változtatott. (Egyébként ezt fejtegette ki az olasz se-

gély vitájában is 1848. július 21-én.) Aki a birodalom egybentartásának híve – miként ő is –, annak tehát a fennmaradáshoz új, nem történeti alapokat kell keresnie.

Eötvös szerint a *reformkorban*, pontosabban II. József kora óta folytonosan két politikai áramlat küzdött egymással: a *birodalmi* és az *ellenzéki*. Az előbbi Magyarország beolvasztását akarta elérni, az utóbbi a teljes önállóság, a valóságos perszonális unió elérésére törekedett. Mindegyik párt titkolta valódi céljait. A birodalmiak *konzervatívoknak* mutatkoztak, az önállóság hívei, hogy mindegyik népréteg előtt népszerűek legyenek, *reformokat* karoltak fel. Ilyen „népszerűbb kérdés” volt a jobbágyfelszabadítás vagy a közteherviselés (158.). A két párt között pedig hiányzott az egyetértés minimuma, hiszen céljuk hamlokegyenest ellenkező volt, s így harcaikkal, vitáikkal teljesen semlegesítették, hatástalanították egymást, „általános veszteglés” jött létre (27.). A politikai harcok során csak dezorganizálódott az ország, „minden polgári viszonyok kétségbe vonattak” (39.).

Eötvös itt felvázolt reformkori politikai helyzetképe minden kortársitól és későbbitől eltér, ilyen vélemény a korszakról tudomásunk szerint soha nem fogalmazódott meg. S ez nem is meglepő, mert elemi tényeknek nem felel meg. Eötvös például egybemossa, folytonossá teszi az egész 1780–1848 közötti időszakot. A konzervatívokat, akik legalábbis igényük szerint *magyar konzervatívok* voltak, a *birodalom magyarországi konzervatívjaivá* minősíti át, a birodalomba való olvasztás (abszolutista) szálláscsinálóivá – a kép velük szemben is nyilvánvalóan igaztalan. A liberálisok pedig csak taktikából, népszerűséghajhászás okán lettek volna liberálisok, amikor a jobbágyfelszabadítás, közteherviselés köztudottan nem váltott ki osztatlan lelkesedést a nemes-

ség körében, sőt szűkítette a reformerek politikai bázisát? Eötvös politikai helyzetképe illogikus és töredezett. Ha torz is, de azért jelzi a fő áramlatot, viszont Széchenyit, a centralistákat már lehetetlen értelmeznie, meg sem tudja említeni őket. Ott, ahol a tények nyilvánvalóan az általa sugallt kép ellen szólnak, szerinte a reformerek voltak tévedésben: követelték ugyan például a birodalom nyugati felének alkotmányosságát, de saját szempontjukból tévesen: „Magyarország alkotmányi önállóságát semmi nem veszélyeztethetné nagyobb mértékben, mint éppen az ha az örökös tartományok alkotmányos birodalommal alakulnak” (39.). A hibás irányú, téves, öncsaláson alapuló reformkori politizálás Eötvös szerint patthelyzetbe, dezorganizációba, a semmibe vezetett. Elemzésében teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy az egyik áramlat mégiscsak kormányon volt, s ennyiben az erő pozíciójából politizált, továbbá azt, hogy a reformkorban mégiscsak voltak eredményei anyagi téren (vasút, Lánchíd) és jogi téren (önkéntes örökvltság, magyar államnelyv stb.).

Eötvös reformkor-képét csak teljes idegi-eszmei összeomlásként lehet értelmezni, éppúgy, mint a döblingi Széchenyiét, azzal a különbséggel, hogy Eötvös nem tesz kísérletet arra, hogy saját korábbi szerepét is önkritikusan újraértelmezze.

A reformkor pártjai Eötvös szerint nem is gondoltak a győzelem lehetőségére, a patthelyzethez hozzászokva politizáltak. Mindenki számára váratlanul a forradalom teremtett azután olyan helyzetet, hogy az egyik párt *maradéktalanul* megvalósíthatta elképzeléseit, pedig erre azok soha nem gondoltak. „A győztes fél saját, s most senki által nem ellentézt programját kénytelenítvén törvényé emelni, olly törvények alkottattak, minőket maga e párt ha azoknak keresztül vitelét látja

nem indítványozott volna” (62.) – mondja az az Eötvös, aki az 1847-es *Ellenzéki Nyilatkozat* egyik megfogalmazója volt!

A Habsburg-birodalom forradalmainak bemutatásakor Eötvös váratlanul magára talál, s igen mély elemző-készséggel vázolja a folyamatokat. Először magyarázza, bár nem mentegeti a régi kormányrendszert, amely belső ellentmondásai folytán képtelen volt újítani (nem személyi okok, hanem strukturális problémák folytán), majd feltárja a nyugati és keleti birodalomfél forradalmának különbségeit. Bécs forradalmi népe nem is tudta megfogalmazni, mit is követeljen, ezért a régi rendszer második garnitúrájának emberei maradtak hatalmon. Bécsi alkotmányos szervek, parlament, kormány híján a magyarok nem tárgyalhattak a birodalom jövőjéről, a jövődő együttműködésről, ám a forradalom győzelmével érvényesíthették saját programjukat a teljes önállóságról. A birodalmi kapcsolat teljesen rendezetlen maradt – állítja Eötvös –, ezt a hiányosságot „az illető törvényhozások által” (48.) később kellett volna pótolni. Eötvös méltányos azzal a magyar politikával szemben, amely 1848 márciusában-áprilisában a saját önállóság körülbástyázására törekedett, hiszen nem várhattak a bizonytalanul alakuló ausztriai helyzet tisztázására. Érthetetlen viszont az az állítása, hogy „a viszony, melyben a birodalomnak két nagy része egymáshoz állni fog határozatlanul hagyatott” (53.), hiszen maga is részt vett az államjogi kompromisszum kimunkálásában, amely, ha nem is teljes pontossággal, de szabályozta a kapcsolatokat. Eötvös nem említi a nádor jogkörét, a miniszteri ellenjegyzés következményeit, a király személye körüli miniszter szerepét, az uralkodónak fenntartott „rezervált” jogokat, amelyek pedig az *áprilisi törvények* fontos és hosszadalmas államjogi rendelkezései.

Osztrák részről továbbra sem volt várható új rendezési kísérlet – hangsúlyozza Eötvös –, mivel „e viszony mellyben az Austriai német tartományok a német centralis kormányhoz állni fognak nem esmérített, addig azon helyzet sem határozthatott meg, mellyben Magyarország s a birodalom egyéb részei egymáshoz állhatnak” (52.). Ezért kiegyenlítésről ennek eldől-téig szó sem lehetett (53.).

Sem a bécsi, sem a pesti kormány nem bírta a „korona bizalmát” – fejtegeti a továbbiakban Eötvös. Az igazi gondok azonban a nemzetiségi viszályokban rejlettek (163.).

A magyar országgyűlés márciusban lényegében mindent megtett, amit az egyenjogúság (Eötvös kifejezésével: *hasznfeljogosítás*, *Gleichberechtigung*) elve megkívánt, s amit „a közállomány feloszlása nélkül adni lehet” (63.). Ráadásul a konkrét törvények között alig akadt új intézkedés, amelyet a nemzetiségek sérelmesnek találhattak. Hiba volt viszont, hogy az egyenjogúsági elv érvényesítését nem hangoztatták. A demokratikus törvényhozás elvileg a „magyar felsőbbbséget” a „jövőre megsemmisíté” (64.). A nemzetiségek azonban ezzel nem elégedtek meg, az ország azonnali, föderatív átalakítására törekedtek (63.).

A szerbek – folytatja Eötvös – tudták, hogy követeléseiknek nincs jogalapja, s ezért nem törekedtek a megegyezésre. A horvátok pedig többet akartak elérni, mint amennyit nyíltan megfogalmaztak, konkrétan a birodalom mindkét felében élő déli szlávok egyesítését, s ezért a birodalmi egység híveiként léptek fel. Eötvös itt csak annyit ró fel a Batthyány-kormány hibájaként, hogy lemondásával nem próbált helyet adni egy másik, a megbékélést megkísérlő kormánynak (70.). (S ezzel csak naivitását árulja el, hiszen az udvar csupán arra várt, hogy ne legyen törvényes magyar kormány.)

A nehéz körülmények között is megpróbálta a politikai konszolidációt a Batthyány-kormány, s ebben az országgyűlés óriási többsége támogatta. Hogy a többség mégis az eötvösi értelemben vett forradalom útjára lépett 1848 szeptemberében, annak megmagyarázására Eötvös a nagy francia forradalmat hívja segítségül. Ott is a *külső támadás*, a francia nemzet legitim berendezkedésének kétségbe vonása vezetett a konventhez, s Magyarországon is elsősorban az augusztus 31-i ún. *Wessenberg-féle emlékirat* volt az, amely az áprilisi törvényeket, az önálló Magyarországot, a Batthyány-kormány legitimitását kérdőjelezte meg, s forradalmasodáshoz vezetett. Másodsorban pedig a horvát támadás, az *önvédelem* kényszere eredményezte a „forradalmi” intézkedéseket, Kossuth hatalomátvételét. Minden más – Kossuth, a baloldal, a sajtó – csak esetleges szerepet játszott. S ezzel Eötvös *egyértelműen* az udvari körökre, a bécsi kormánypolitikára hárítja a felelősséget a konfliktus kibontakozásában.

A bizonytalan és torzító kiinduló helyzetképből, a reformkori pártviszonyok átfestéséből kiindulva Eötvös önmagával is küzdve egyre közelebb kerül a reális helyzetfelismerésekhez. Bámulatos erőfeszítéssel kerüli el minden személyes, esetleges mozzanat említését (sem István nádor, sem Batthyány, sem Jellasics neve nem fordul elő, Kossuthé is csak az utolsó sorokban). Tárgyszerű, erőviszonyokat mérlegelő. Felemlít emberi mulasztásokat, de viszonlagossá teszi őket: a konfliktus, a nemzetiségi és birodalmi összeütközés elkerülhetetlen volt.

Sajnos Eötvös elhagyja a *külpolitikai* szempontok további elemzését, nem foglalkozik azzal, hogy a német egység, mint a birodalom szempontjából fennálló külső „veszedelem” mint vált jelentéktelenné, s tette cselekvőképpessé az uralkodó köröket, mint szűkítette a magyar politika mozgáskörét. A részle-

tesebb reálpolitikai elemzés helyett viszont – főként a *Müncheneri vázlat* vége felé – a valóságos helyzet és a korabeli „eszmék” ellentétének mesteri elemzését nyújtja. Egy birodalom csak akkor maradhat fenn – szögezi le –, ha az állam szilárd (jól elrendezett, alkotmánya van, külpolitikailag biztosított stb.), és a lakosságában *uralkodó eszmék* nem mondanak ellen az állam fennmaradásának (169.). A jó berendezkedés titka pedig – fejtegeti a továbbiakban Eötvös –, hogy *alkalmazkodni kell* az uralkodó eszmékhez, akár egyetértünk velük, akár nem. (Eötvös szerint például a nemzetiségi eszme rövidesen el fog halni – a birodalmat most népeinek igényei, vagyis a nemzeti eszme jegyében kell mégis újjá szervezni.) A tudattartalmak reális, történelemformáló erejének felismerése Eötvös ekkori elemzéseinek nagy érdeme. Felvilágosítás helyett alkalmazkodás; avagy más szóval: az irracionálissal is számolnia kell a modern politikának – tágítja ki horizontját Eötvös. Saját racionalizmusában nem kételkedik, a Habsburg-birodalom fennmaradása számára axióma. A közelmúlt elemzésével pedig arról győzi meg önmagát, hogy a magyarok reformkori küzdelme jogosult, hiszen

csakugyan a *perszonális unió* volt a birodalomhoz fűződő viszony alapja, az eredmény nélküli félszázados küzdelemért nem az egyik vagy másik fél, hanem a helyzet felelős. A magyarok 1848-ban nem eredendően birodalombomlasztók, a szabadságharc nem egyéni hibák, hanem közös mulasztások következménye, jogvédő harc, amelyből – a küzdelem kimenetelétől függetlenül – az alkotmányossá váló birodalomnak kell kiemelkednie.

Eötvös 1848–1849 fordulóján biztos politikai és eszmei alapot keres, kétségbeesetten hinni akar egy birodalomban, annak alkotmányosságában, vezetésében. Ahogy telnek a hetek és hónapok, Eötvös látja, hogy a magyar állam erősebb, a birodalom gyengébb, mint valaha is hitte. Újra elbizonytalanodik, s most már a politikai elemzés elől az eszmei alapok felé hátrál: ha ekkora erő van a nemzeti elv mögött, hogyan egyeztethető az össze a birodalom fennmaradásával? A kérdés általánosságban történő megválaszolása (amelynek realizálási kísérlete éppen az általánosság szintje miatt nagyon is kérdéses lenne) emeli majd korának legnagyobb állambölcselői közé.

Gergely András

VARGHA BALÁZS: ARANY JÁNOS JÁTEKAI

Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1994. 131 l.

Ez a kis könyv kiválóan alkalmas arra, hogy a fejtörőkkel, nyelvi játékokkal szívesen foglalkozó olvasókban fölkeltse az érdeklődést Arany költészete és általában a költészet technikai kérdései iránt. Tapasztaltam, hogy még az egyetemen is „jól jön” egy-egy hallgatónak valamely kuriózum felidézése Vargha Balázs régebbi, ilyen jellegű sikeres könyveiből. Segítettek rögzíteni olyan retorikai, stilisztikai tudásanyagot, melynek közlésére „komoly” tanügyi körülmények között ritkán, vagy csak

futólag és túl kevés példával illusztrálva kerül sor. Ebből a gyűjteményből éppen csak a teljesebb filológiai apparátus hiányzik ahhoz, hogy formálisan is irodalomtudományi műként hasson. (Az Arany-idézetek lelőhelye megtalálható a *Jegyzetekben*.) A különbség sok tekintetben valóban csak formális, hiszen nem hagy említés és magyarázat nélkül semmilyen verstani, lexikai, stilisztikai, retorikai és egyéb tudnivalót, a tárgyhoz tartozó életrajzi, költészet- és művelődéstörténeti vonatkozást. Ér-